

ANDREI ARICESCU

DESPRE ZIDUL DE APĂRARE AL TOMISULUI ÎN VREMEA LUI OVIDIUS.

Descoperirile arheologice tomitane care aparțin începutului erei noastre sînt puțin numeroase și în cea mai mare parte se datoresc hazardului. Totuși, unele date materiale concrete pot fi puse în slujba cunoașterii stării orașului în acea vreme, mai ales prin raportarea la știrile pe care ni le-a lăsat Ovidius în scrierile sale din exil. În ce privește sistemul defensiv al Tomisului, informațiile date de poet sînt și ele puține și, uneori, stereotipe, iar pe de altă parte, trebuie să fie interpretate cu discernămintul impus de caracterul evident tendențios al scrisorilor și alegerilor de a exagera în rău realitățile în mijlocul cărora autorul și-a petrecut ultimii ani ai vieții.

În legătură cu fortificațiile Tomisului, așa cum apar ele în opera lui Ovidius, s-au mai făcut unele aprecieri¹, dar credem că discuția poate fi încă extinsă, mai ales că documentarea arheologică, oricît de săracă ar fi, a fost insuficient sau, uneori, impropriu² folosită.

Pentru a putea selecționa știrile cu caracter documentar mai pronunțat, ca apoi să le raportăm la datele arheologice, cităm mai jos acele pasaje din opera lui Ovidius³, unde se fac referiri la sistemul de apărare a Tomisului⁴:

*Tantaque commoti vis est Aquilonis, ut altas
Aequet humo turres, tectaque rapta ferat.* (Tristia, III, 10, 17—18)

*Nec quo secedam, locus est : custodia muri
Summovet infestos clausaque porta Getas ;* (Tristia, III, 14, 41—42)

¹ V. Pârvan, *Zidul cetății Tomi*, în *ARMSI*, XXXVII, 1915, p. 328—431; N. Lascu, *Pămîntul și vechii locuitori ai țării noastre în opera din exil a lui Ovidiu*, în *Publius Ovidius Naso*, București, 1957, p. 180—181; R. Vulpe, *Ovidio nella città dell'esilio*, în *Studi Ovidiani*, Roma, 1959, p. 41—62; D. M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, I, București, 1965, p. 295—296.

² N. Lascu, *loc. cit.*, pare să facă legătura între știrile date de Ovidiu și zidul de incintă tîrziu al Tomisului.

³ Am folosit ediția Garnier, Paris. 1957.

⁴ Menționăm că nici unul din cercetătorii mai sus citați nu au adunat laolaltă în totalitate aceste fragmente.

*Quam miserum est porta vitam muroque tueri,
Vixque sui tutum viribus esse loci !* (Tristia, IV, 1, 69—70)

*Nam dedit e specula custos ubi signa tumultus,
Induimus trepida protinus arma manu.
Hostis, habens arcus imbutaque tela venenis,
Saevus anhelanti moenia lustrat equo.* (Tristia, IV, 1, 75—78)

*Sic, siquem nondum portarum saepe receptum
Barbarus in campis repperit hostis, habet ;* (Tristia, IV, 1, 81—82)

*...finitimo cinctus premor undique Marte,
Vixque brevis tutos murus ab hoste facit.* (Tristia, V, 2, 69—70)

*Nil extra tutum est : tumulus defenditur aegre
Moenibus exiguis ingenioque loci.* (Tristia, V, 10, 17—18)

*Saepe intra muros clausis venientia portis
Per medias legimus noxia tela vias.* (Tristia, V, 10, 21—22)

*Vix ope castelli defendimur, et tamen intus
Mixta facit Graiis barbara turba metum ;* (Tristia, V, 10, 27—28)

*His eques instructus perterrita moenia lustrat,
More lupi clausas circumeuntis oves.* (Ex Ponto, I, 2, 19—20)

Portaque vix firma submovet arma sera (Ex Ponto, I, 2, 24)

*Unde, sed hoc nobis, minimum quos inter et hostem
Discrimen murus clausaque porta facit ?* (Ex Ponto, I, 8, 61—62)

*Tu quoque fac prosis intra tua castra iacenti
O Coty, progenies digna parente tuo !* (Ex Ponto, II, 9, 37—38)

De bună seamă, citatele înșirate nu au o egală valoare informativă. Asupra unora, în care nu se face decît mențiunea zidurilor, fără nici o apreciere, și care nu au alt rol decît de a aduce un spor cantitativ al atestărilor despre incintă, nu vom mai reveni. În cele mai multe dintre pasajele citate, Ovidius încearcă să demonstreze nesiguranța sistemului defensiv al Tomisului, folosind epitete care subliniază slăbiciunile zidului și porților : *brevis murus, moenia exigua, porta vix firma etc.* Evident, poetul exagerează, poate și datorită comparației pe care o face, așa cum s-a mai spus⁵, cu alte cetăți pe care le cunoștea, dar mai ales, ca pretutindeni în scrierile din exil, pentru a-și atrage compasiunea și iertarea celor de la Roma. Zidul însă, așa cum era, a rezistat atacurilor din afară mai răzlețe sau mai compacte, atît de des pomenite chiar de Ovidius, și, acceptînd datarea cunoscutelor inscripții privitoare la gărzile orașului cam pentru aceeași vreme⁶, rezultă că acest zid putea face față nevoilor de securitate ale cetății, chiar dacă el prezenta destul de multe slăbiciuni și erau necesare măsuri speciale în fața amenințării vreunei primejdii mai mari. De altfel, poetul însuși, cînd vrea să atragă atenția asupra altor

⁵ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 57—58.

⁶ D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 283, nota 72 și p. 295—297.

neajunsuri suferite în exil, descriind forța Acvilonului ce bîntuia în timpul iernii, spune că vîntul făcea una cu pămîntul turnurile înalte (*altas turres*), care, fără îndoială, intrau în alcătuirea aceleiași zid⁷ numit în alte locuri scund, deci putem constata asemenea contradicții cu privire la același obiect, cînd motivele disperării poetului sînt de altă natură : zidul e mic dacă e vorba de pericolul atacurilor năvălitorilor, dar turnurile lui sînt înalte cînd sînt zugrăvite ravagiile făcute de crivăț.

Vom încerca în cele ce urmează să stabilim unele amănunte referitoare la locul și alcătuirea acestui zid de apărare al Tomisului, elenistic tîrziu și roman timpuriu. Am văzut că din scrierile lui Ovidius reiese că el era prevăzut cu turnuri. Dintre acestea, cel puțin unul avea și întrebuintarea de punct de observare (*specula*). În ce privește numărul porților, s-a emis părerea că ar fi existat doar una, către interiorul regiunii adică spre nord-vestul orașului, care doar în această parte ar fi fost apărat de ziduri⁸.

În mod deosebit ne atrag atenția cele două versuri din elegia a 10-a a cărții a III-a a Tristelor, singurul pasaj unde sînt date amănunte despre natura terenului pe care era construit Tomisul cu zidurile sale de apărare :

Nil extra tutum est : tumulus defenditur aegre
Moenibus exiguus ingenioque loci.

Atît sensul cuvîntului *tumulus*, cît și indicația că această formă de teren asigura ea însăși o protecție împotriva atacurilor dinspre interiorul regiunii, ne îndeamnă să căutăm pe planul Constanței de astăzi acea parte din peninsulă care să cuprindă un loc mai înalt, de formă cît de cît rotunjită, mărginit spre continent de o depresiune. Evident, trebuie să ținem seamă, în primul rînd, și de punctele în care s-au descoperit, fie și întimplător, materiale elenistice tîrzii, bine înțeles, excluzînd mormintele. Credem că acest loc, pe care se întindea Tomisul în vremea lui Ovidius, se limita la capătul sud-estic al peninsulei, avînd în partea ei cea mai îngustă, adică în piața în care se află azi statuia lui Ovidiu, zidul de incintă care proteja orașul în fața primejdiilor dinspre teritoriu. Vom aduce în sprijinul acestei ipoteze mai multe argumente.

În primul rînd, forma terenului cuprins în acest spațiu se potrivește accepției cuvîntului *tumulus*, deoarece din centrul acestui capăt al peninsulei, aflat cam pe unde se înalță astăzi clădirea Băncii de investiții, constatăm o descreștere a nivelului de jur împrejur către mare, mai pronunțată spre sud și sud est și mai lină spre nord-est. În piața Ovidiu, cu prilejul unor șanțuri de canalizare săpate în iarna 1959—1960, s-a putut constata, de asemenea, o descreștere destul de pronunțată a solului natural, stratul de umplutură de aici fiind mult mai mare⁹,

⁷ R. Vulpe, *loc. cit.*

⁸ N. Lascu, *op. cit.*, p. 180 ; D. M. Pippidi, *op. cit.*, p. 295.

⁹ Observațiile au fost făcute personal, dar există și unele înregistrări de profile, aflate în arhiva Muzeului de Arheologie din Constanța.

ceea ce ne permite să afirmăm că prin aceste părți trebuie să fi existat în vremea exilului poetului o depresiune care despărțea locul numit de el *tumulus* de teritoriul ce se ridica în pantă lină dincolo de această linie naturală de apărare. În sfârșit, deși Constanța a fost sfirtecătă în lung și în lat de canalizări și săpături de fundații, urmărite cu atenție de cercetătorii Muzeului de arheologie în ultimii 15 ani, singurele puncte în care s-au descoperit materiale elenistice și chiar nivele de locuire din acea vreme, se află tocmai în această parte a peninsulei ¹⁰. La prima vedere, s-ar părea că suprafața pe care presupunem că se întindea Tomisul în vremea lui Ovidius, este prea mică pentru un oraș care a cunoscut o perioadă de dezvoltare spre sfârșitul epocii elenistice. Dar aparențele înșală, datorită construcțiilor moderne care nu permit o privire de ansamblu a locului. În fapt, acest capăt al peninsulei însumează peste 17 ha ¹¹, ceea ce nu este deloc puțin dacă facem comparație cu Histria, de pildă, care, în aceeași vreme, se întindea într-o incintă care cuprindea o suprafață mai mică de 10 ha ¹². Că Tomisul s-a extins apoi în timpul stăpînirii romane, ajungînd în veacul al II-lea pînă la linia Biserica greacă — poarta nr. 2 a portului ¹³, iar în cel de al IV-lea pînă la cunoscuta incintă tîrzie ¹⁴, adăugîndu-i-se noi cartiere, este în concordanță cu ceea ce știm din izvoarele literare și din descoperirile arheologice mai numeroase pentru ultimele etape de existență a orașului antic. Cert este că orice deplasare a limitelor dincolo de cea propusă de noi pentru vremea lui Ovidius, ar contrazice atît știrile date de poet, pentru că ar dispărea acea posibilitate de apărare oferită de *ingenio loci*, cît și realitățile arheologice, pentru că dincolo de piața Ovidiu, nu s-au mai întîlnit materiale elenistice tîrzii decît în mormintele aflate pe locurile mai înalte din afara orașului exilului ¹⁵.

Tot referitor la știrile date de Ovidius cu privire la sistemul defensiv al Tomisului, o scurtă discuție comportă și faptul că poetul dă

¹⁰ Punctul de pe str. Marcus Aurelius, unde au fost descoperite materiale elenistice (supravegherea acestui sector a fost efectuată de Gh. Poenaru — Bordea), se află și el în vecinătatea Pieții Ovidiu, deși pare să nu aparțină de capătul peninsulei, pe care se întindea Tomisul în acea vreme. S-ar putea să fie vorba de un strat de umplutură sau de o prelungire a malului mai înalt din partea de nord-est, ceea ce nu schimbă datele esențiale ale problemei.

¹¹ Măsurătorile au fost făcute de arh. Dan Rusovan de la D.S.A.P.C. Constanța, căruia îi mulțumim și pe această cale.

¹² După măsurătorile aproximative făcute cu ajutorul planului dat de Em. Condurachi, *Histria*, ed. Meridiane, București, 1959, reiese că suprafața Histriei cuprinsă în incinta elenistică tîrzie însuma aproximativ 8 ha.

¹³ V. Barbu, *Considérations chronologiques basées sur les données fournies par les inventaires funéraires des nécropoles tomitaines*, în *Studii clasice*, III, 1961, p. 204, crede că pînă la acest zid se întindea orașul elenistic. De fapt, este vorba, probabil, de zidul roman din secolele II-III. În epoca elenistică tîrzie și romană timpurie, Tomisul nu putea să aibă o suprafață atît de mare (peste 30 ha), pentru că atunci Strabo nu l-ar mai fi numit *πολιχνιον* (VII, 6).

¹⁴ V. Pârvan, *op. cit.* În această incintă au fost descoperite monede de la împărații Aurelianus și Tacitus. La această datare, mai adăugăm și inscripția din vremea lui Diocletianus despre construirea unei porți (*CIL*, III, 14450).

¹⁵ V. Barbu, *op. cit.*, p. 204—205 și fig. 1.

oraşului denumirile *castellum* (Tristia, V, 10, 27) şi *castra* (*Ex Ponto*, II, 9, 37). Desigur, fiind vorba de un limbaj poetic, s-ar putea să fim în faţa unor licenţe privind sensul propriu al cuvintelor, dar este greu de presupus că aceste cuvinte au putut fi folosite pentru o aşezare care ar fi avut zid de apărare numai pe o latură, spre nord-vest, aşa cum s-a presupus. În acest sens amintim că V. Pârvan şi-a exprimat îndoiala cu privire la forma incintei Tomisului în acea vreme¹⁶. Atît spusele lui Ovidius, cît şi termenul *περίβολος* din aceeaşi inscripţie, despre gărzile cetăţenesti, mai sus amintită¹⁷, par să indice un zid împrejmuit. Se pune întrebarea dacă îşi aveau rostul asemenea fortificaţii în condiţiile naturale de apărare pe care le oferea promontoriul tomitan. Tot descoperirile arheologice pot să ne dea unele lămuriri în această direcţie. Acolo unde au fost constatate cu mai multă certitudine, pe str. Muzeelor şi pe str. Cristea Georgescu, nivelurile elenistice se află la o adîncime de peste 2 m¹⁸, ceea ce arată că, cel puţin către maluri, mai ales spre sud-est şi sud, terenul nu era prea înalt faţă de nivelul mării. La aceeaşi concluzie ne duce şi faptul că iniţial, accesul în clădirea cu mozaic nu se făcea pe sus, aproximativ de la nivelul de azi al oraşului, nivel în mare parte corespunzător cu cel roman tîrziu, ci printr-o intrare, astupată ulterior, aflată la nivelul mozaicului¹⁹. Aşa dar, în vremea lui Ovidius, nu în toate părţile peninsulei apărarea dinspre mare era asigurată de ţărmlul înalt, care a devenit astfel abia în urma unei nivelări ulterioare, pe care, după părerea noastră, trebuie s-o plasăm tocmai în a doua jumătate a secolului al III-lea, şi deci, erau necesare lucrări de apărare şi în alte părţi decît în marginea dinspre teritoriu a oraşului. În partea de nord-est poate că nu era nevoie de construirea unui zid, pentru că aici malul a fost întotdeauna, se pare, înalt şi abrupt²⁰, dar în rest, existenţa unei asemenea construcţii nu este deloc exclusă, mai ales dacă adăugăm că înspre faleza Cazinoului, la capătul străzii Muzeelor, a fost descoperit un zid în care erau folosite blocuri fasonate de dimensiuni mari (80×60×40 cm), ce par să fi aparţinut unei incinte²¹.

În felul acesta termenii *castellum*, *castra*, *περίβολος* îşi capătă rostul lor adevărat. Dar un zid de apărare care înconjură oraşul, trebuie să mai fi avut, în afară de poarta care permitea accesul spre interiorul regiunii şi la care se referă Ovidius cînd foloseşte singularul, pentru că de acolo pîndea pericolul atacurilor din afară, încă cel puţin

¹⁶ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 428 şi 431.

¹⁷ AEM, XIV, 1891, p. 22, nr. 50 = *Syll.* 3, 731.

¹⁸ Săpăturile de pe str. Muzeelor au fost supravegheate de autorul acestor rînduri. Este singurul loc din vechiul Tomis unde au fost determinate clar pînă acum nivelurile elenistice şi chiar cele anterioare.

¹⁹ Intrarea astupată apare astăzi ca o nişă. Poate fi observată pe planurile 2 şi 3 din V. Canarache, *Tomis*, ed. Meridiane, Bucureşti, 1961.

²⁰ În această parte a oraşului s-a produs cîndva o prăbuşire a ţărmlui, aşa că nu putem şti exact configuraţia terenului în antichitate.

²¹ În cursul cercetării efectuate prin lărgirea şanţului de canalizare nu s-a putut determina natura construcţiei căreia îi aparţinea zidul, dar blocurile erau refolosite sau, în orice caz, existau evidente urme de reparaţie.

o poartă care făcea legătura cu portul, aflat, după toate aparențele, în partea de sud-vest a peninsulei ²², ceea ce explică pluralul întâlnit uneori la Ovidius, ca și în inscripția de care a fost vorba ²³. Sigur că o asemenea incintă nu-și mai avea rostul în vremea romană târzie, când zidul de apărare lega țărmurile prăpăstioase de la plajă și de la intrarea nr. 3 a portului modern ²⁴.

În încheiere, subliniem că analiza știrilor date de Ovidius mai poate aduce încă noi cunoștințe privind istoria Tomisului, mai ales dacă aceste știri sînt puse, în măsura posibilităților, în relație cu descoperirile arheologice, care, sperăm că în viitor, vor putea confirma sau corecta ipotezele propuse.

A PROPOS DU MUR DE DÉFENSE DE TOMI À L'EPOQUE D'OVIDIUS

Résumé

Les découvertes archéologiques tomitaines qui se rattachent au début de notre ère sont peu nombreuses, la plupart étant dues au hasard. Pourtant, certaines dates matérielles concrètes peuvent être mises au profit, pour nous faire connaître la situation de la ville à cette époque, par rapport surtout aux informations qu'Ovidius nous donne dans ses écrits de l'exil. Les informations données par le poète sur le système défensif de Tomi sont, elles aussi, peu nombreuses et parfois stéréotypes. D'autre part, elles doivent être interprétées avec le discernement imposé par le caractère évidemment tendancieux des écrits et des élégies, qui exagèrent et dénigrent les réalités au milieu desquelles l'auteur a passé les dernières années de sa vie.

Dans ce qui suit, nous allons essayer de fixer quelques détails se référant à l'emplacement et à la structure du mur de défense de Tomi, hellénistique tardif et romain primitif. Des écrits d'Ovidius il résulte que ce mur était pourvu de tours. De ces tours, l'une au moins servait également comme point d'observation (*specula*).

Notre attention est sollicitée tout particulièrement par les deux vers de la 10ème élégie du livre III des Tristes, le seul passage où l'on donne des détails relativement à la nature du terrain sur lequel s'élevait Tomi, avec ses murs de défense :

*Nil extra tutum est : tumulus defenditur aegre
Moenibus exiguis ingenioque loci.*

Le sens du mot *tumulus*, aussi bien que l'indication selon laquelle cette forme de terrain constituait, par elle même, une protection contre les attaques de l'intérieur de la contrée, nous incitent à chercher, sur le plan de la Constantza de nos jours, la partie de la presqu'île qui renferme un niveau plus élevé, ayant une forme tant soit peu arrondie et limitée, vers le continent, par une dépression. Evidemment, il faut tenir compte, en premier lieu, des points où l'on a découvert, même si par hasard, des matériaux hellénistiques tardifs, en excluant, bien entendu, les tombes. Nous croyons que le lieu sur lequel était emplacée Tomi à l'époque d'Ovidius avait pour limite l'extrémité sud-est de la presqu'île. Dans sa partie la plus étroite, c'est-à-dire sur la place où se trouve aujourd'hui la statue d'Ovide, s'élevait le mur d'enceinte, qui protégeait la ville contre les périls venus de l'intérieur. Nous invoquerons à l'appui de cette hypothèse plusieurs arguments.

²² V. Canarache, *op. cit.*, p. 24 și planul 1.

²³ Vezi nota 17. În inscripție : ἐπὶ τῶν πυλῶν.

²⁴ V. Pârvan, *op. cit.*, V. Canarache, *op. cit.*

En premier lieu, la forme du terrain englobé dans cet espace correspond à l'acception du mot *tumulus*. En effet, à partir du point central de cette extrémité de la presqu'île, qui se trouvait à peu près là où se dresse aujourd'hui le bâtiment de la Banque d'Investitions, on constate, tout autour, une déclivité du niveau vers la mer, déclivité plus accentuée vers le sud et le sud-est et plus douce vers le nord-est. A l'occasion de quelques travaux de canalisation, effectués pendant l'hiver de 1959—1960, on a pu constater une inclinaison assez accentuée du sol naturel sur la place d'Ovide également, la couche de remplissage y étant beaucoup plus épaisse. Cela nous permet d'affirmer qu'à l'époque de l'exil du poète il a dû exister, de ce côté-ci, une dépression qui séparait l'endroit qu'il nomme *tumulus*, du territoire qui s'élevait en pente douce au delà de cette ligne naturelle de défense.

À première vue, on dirait que la superficie sur laquelle nous supposons que s'étendait Tomi à l'époque d'Ovide aurait été trop petite pour une ville qui a connu une période de développement vers la fin de l'époque hellénistique. Mais les apparences sont trompeuses: les constructions modernes ne permettent pas un regard d'ensemble sur l'endroit. En fait, cette extrémité de la presqu'île mesure plus de 17 ha, ce qui n'est pas peu, si nous la comparons, par exemple, à Histria, qui s'étendait, à la même époque, sur une enceinte qui renfermait une superficie au-dessous de 10 ha.

Encore quelques notes relativement aux informations données par Ovidius sur le système défensif de Tomi: le fait que le poète donne à la ville les noms de *castellum* (Tristia, V, 10, 27) et *castra* (ex Ponto, II, 9, 37) comporte aussi un court examen. Comme il s'agit d'un langage poétique, il est sans doute possible qu'on se trouve en présence de quelques licences, par rapport au sens propre des mots, mais il est malaisé de supposer, comme on l'a fait, que ces mots aient pu être utilisés pour un site qui aurait eu un mur de défense d'un seul côté, vers le nord-ouest. Nous rappelons dans ce sens que V. Pârvan a exprimé des doutes sur la forme de l'enceinte de Tomi à cette époque.

Le mur de défense qui entourait la ville, devait avoir, outre la porte qui permettait l'accès dans la ville, — et à laquelle se réfère Ovidius quand il emploie le singulier (parce que c'est de là que menaçait le péril des attaques de l'extérieur) — au moins encore une porte, donnant accès au port, qui se trouvait, selon toutes les apparences, du côté sud-ouest de la presqu'île, ce qui explique le pluriel rencontré parfois chez Ovide.

L'analyse des informations données par Ovidius est susceptible de compléter encore nos connaissances concernant l'histoire de Tomi, surtout si, dans la mesure des possibilités, on met ces informations en rapport avec les découvertes archéologiques. Ces découvertes, nous l'espérons, pourront confirmer, ou bien corriger, à l'avenir les hypothèses que nous avançons.

ÜBER DIE SCHUTZMAUER VON TOMIS ZUR ZEIT OVIDS

Zusammenfassung

Die archäologischen Funde von Tomis, die den Anfängen unseres Zeitalters angehören, sind wenig zahlreich und meistens dem Zufall zu verdanken. Dennoch können einige konkrete Sachfunde zur Kenntnis der Stadtlage zu jener Zeit herangezogen werden, besonders mit Bezugnahme auf die Nachrichten, die Ovid in seinen aus der Verbannung hinterlassenen Schriften übermittelt. Über das Abwehrsystem sind auch die von dem Dichter hinterlassenen Nachrichten spärlich und manchmal stereotyp und andererseits müssen sie mit der Vorsicht gedeutet werden, zu der der offensichtlich tendentiöse Charakter der Briefe und Elegien zwingt, in dem die Gegebenheiten, in Mitten derer Ovid die letzten Jahre seines Lebens verbrachte, übertrieben herabgewertet werden.

In folgendem sei versucht einige Einzelheiten über den Ort und den Bau der späthellenistischen und frühromischen Schutzmauer zu bestimmen. Aus den Schriften Ovids erhellt, daß sie Türme hatte. Mindestens einer davon war ein Aussichtsturm (*specula*).

Ganz besonders weisen darauf hin die zwei Verse aus der 10. Elegie des dritten Buches der Tristien, der einzige Abschnitt in dem Einzelheiten über die Art des Geländes angegeben sind, auf dem Tomis und seine Schutzmauern aufgeführt war.

Nil extra tutum est: tumulus defenditur aegre.

Moenibus exiguis ingenioque loci.

Sowohl die Bedeutung des Wortes *tumulus* als auch der Hinweis, daß diese Geländeform an und für sich Schutz gegen Angriffe von innerhalb des Gebietes bot, veranlaßt auf dem Stadtplan von Constanța heute jenen Teil der Halbinsel ausfindig zu machen, der einen höheren Teil umfaßt, dessen Form mehr oder weniger abgerundet ist und vom Festland durch eine Senke abgegrenzt wird. Sicherlich müssen in erster Linie auch die Fundstellen berücksichtigt werden, an denen, wenn auch nur zufällig späthellenistische Fundgegenstände zutage kamen, mit Ausnahme natürlich von den Gräbern. Ich glaube, daß dieser Ort, auf dem sich Tomis zur Zeit Ovids erstreckte, am Südostende der Halbinsel begrenzt war und an ihrer engsten Stelle d.h. auf dem Marktplatz auf dem heute das Standbild Ovids steht, die Innenmauer verlief, die die Stadt vor den Gefahren schützte, die von dem Territorium aus drohten. Diese Behauptung beabsichtige ich durch mehrere Beweise zu begründen.

In erster Reihe stimmt die Form des in diesem Raum umfaßten Territoriums mit dem Begriff des Wortes *tumulus* überein, denn vom Zentrum dieses Endes der Halbinsel aus, ungefähr wo heute das Gebäude der Investbank steht, fällt das Gelände rundherum gegen das Meer zu ab und zwar betonter gegen den Süden und Südosten und weniger steil gegen den Nordosten. Auf dem Ovid-Platz wurde bei Kanalbauten im Jahre 1959—1960 ebenfalls ein ziemlich starkes Gefälle des natürlichen Bodens bemerkt, denn die Schicht Füllerde ist hier viel mächtiger, was die Behauptung ermöglicht, daß zur Zeit des Poeten in diesem Teil eine Senke bestanden haben muß, die den von ihm *tumulus* genannten Ort von dem Gelände trennte, das sich jenseits dieser natürlichen Schutzmauer in leichtem Abhang erhob. Auf den ersten Anblick scheint die Fläche, auf der sich wahrscheinlich Tomis zur Zeit Ovids erstreckte zu klein gewesen zu sein für eine Stadt, die gegen Ende der hellenistischen Periode eine Blütezeit erlebt hat. Der Schein trügt aber wegen der neuzeitlichen Bauten, die keinen Überblick gestatten. Dieses Ende der Halbinsel umfaßt eigentlich 17 ha, was gar nicht wenig ist, wenn man z.B. zu Histria einen Vergleich zieht, das zu derselben Zeit sich auf einem Gelände erhob, dessen Fläche weniger als 10 ha betrug.

Ebenfalls mit Bezug auf die von Ovid hinterlassenen Nachrichten über das Verteidigungssystem von Tomis sei hier die Tatsache erörtert, daß der Poet die Stadt als *castellum* bezeichnet (*Tristia*, V, 10, 27) und als *castra* (*ex Ponto*, II, 9, 37). Da es sich um eine poetische Ausdrucksweise handelt könnte es eine dichterische Freiheit sein, die sich der Poet genommen hat; es ist jedoch schwer zu vermuten, daß diese Wörter für eine Siedlung gebraucht worden wären, deren Schutzmauer sich nur auf einer Seite und zwar auf der nordwestlichen erstreckt. In diesem Sinne sei daran erinnert, daß V. Pärvan, seine Zweifel zum Ausdruck gebracht hat über die Form der Innenstadt von Tomis zu jener Zeit. Aber eine die Stadt umgebende Schutzmauer muß außer dem Tor, das den Zutritt zum Inneren der Gegend gestattete und auf das sich Ovid bezog als er die Einzähl gebrauchte — denn von dort her drohte die auswärtige Gefahr — auch noch mindestens ein Tor zum Hafen zu gehabt haben, der sich allen Anscheins nach im südwestlichen Teil der Halbinsel befand, was die manchmal von Ovid gebrauchte Mehrzahl erklärt.

Die Analyse der Nachrichten, die Ovid übermittelt, kann zu weiteren Kenntnissen über die Geschichte von Tomis führen, ganz besonders wenn diese Nachrichten je nach den bestehenden Möglichkeiten mit den archäologischen Funden in Verbindung gebracht werden, die hoffentlich in Zukunft die hier vorgeschlagenen Hypothesen bestätigen oder verbessern können.